

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING METODLARI, SHAKLLARI VA VOSITALARI

Muhammad Dehqonboyev

Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani

27 sonli maktab o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlikni shakllantirishning metodlari, shakllari va vositalari hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik tushunchalarini shakllantirish jarayoni nafaqat o'qituvchining kasbiy mahorati, balki o'quvchi ulg'ayayotgan muhitga ham bog'liqligi keltirilgan.

Kalit so'zlar: o'quvchilar, tolerantlik, xalq ta'limi, muloqot, fikr, ijobiy munosabat, hamkorlik, hamjihatlik hislari, fikrlar kengligi.

Bag'rikenglikni insonning boshqa odamlarga bo'lgan munosabatining ko'rinishlaridan biri sifatida anglash, tarbiya bu munosabatni salbiy bo'lsa ham o'zgartirish mumkin: biz bolani o'z qarashlarini o'zgartirishga, fikrlashga majburlashga bizda haqqimiz yo'q. Gap shundaki, u ilgari tanimagan narsani tan olishi, ilgari sevmagan narsasini sevib qolishini tan olishi mumkin. U o'z munosabatiga ega. Bunda gap boshqacha va murakkabroq - bag'rikenglik o'z sub'ekti va ob'ektini birgalikda yashash holati bilan ta'minlashi mumkin va kerak; bag'rikenglik tarbiyasi bolaga ushbu vaziyatga adekvat yordam berish uchun mo'ljallangan.

Tolerantlikning asosi va uning dinamikasining mumkin bo'lgan maydoni, yuqorida aytib o'tilganidek, birinchi navbatda, shaxsning tajribasida yotadi va ishlaydi. Demak, bag'rikenglik tarbiyasi - bu pedagogik nuqtai nazardan, bag'rikenglikning ijobiy tajribasini maqsadli tashkil etish, ya'ni boshqalarning nazarida ular qanday bo'lishidan qat'i nazar, ular bilan o'zaro munosabatni talab qiladigan shart-sharoitlarni maqsadli ravishda yaratishdir. Tolerantlik tajribasi, ijobiy (yaratilgan normal munosabatlar) yoki salbiy (munosabatning salbiyligi) har bir odamga, shu jumladan "sevimli" va "sevmagan" odamlarga ega bo'lgan eng kichik bolada ham mavjud. Bundan tashqari, maktab o'quvchilari har xil xarakterga, temperamentlarga, g'oyalarga, umidlarga, xattiharakatlarga ega bo'lgan, lekin maktab qoidalarini, sinf o'qituvchisini, u yoki bu o'qituvchini, sinfdagi kimnidir qabul qilishga (yoki hatto toqat qilishga) majbur bo'lgan bunday tajribaga ega.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik tushunchalarini shakllantirish jarayoni nafaqat o'qituvchining kasbiy mahorati, balki o'quvchi ulg'ayayotgan muhitga ham bevosita bog'liqdir. To'g'rirog'i, mazkur jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshishi ta'lim-tarbiya jarayoni va ijtimoiy hayotda tolerantlik muhitining mavjudligi bilan uzviy aloqador. Shu maqsadda tolerantlik tushunchalarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida o'quvchilarning oila a'zolari, atrof-muhitdagi kishilar, mahalla faollari ishtirok etishlari lozim.

Bunday o'zaro ta'sir va muloqot vositasida vujudga keladigan holat suhbatdoshlarning tolerantlikka oid nuqtai nazari qay darajada ekanligini aniqlash uni kengaytirish imkoniyatlarini izlashga undaydi. Bu holat o'qituvchi uchun ham juda muhimdir. U muloqot natijasida o'quvchining tolerantlikka oid tushunchalarini aniqlaydi va ularni boyitish yo'llarini izlaydi. Chunki muloqot tarkibida hissiy va kognitiv holatlar mavjud bo'lib, ular yuqori darajadagi o'zaro ijobiy munosabat, hamkorlik, hamjihatlik hislari, fikrlar kengligi, o'z shaxsini haqqoniy baholash kabilar vositasida namoyon bo'ladi. Muloqot vositasidagi o'zaro ta'sirning bunday tavsifi tolerantlik tushunchalarini shakllantirishning poydevoridir. Mana shu poydevor boshlang'ich ta'lim jarayonida qurilishi zarur. Muloqot vositasidagi o'zaro ta'sirning xususiyatini mashhur faylasuf Aflotun "O'zingni angla" iborasida aks ettirgan. Ushbu fikr

“O‘zingda boshqalarni ko‘ra bil!”, ya‘ni boshqalarni tushunish orqali o‘zingni tushunishga harakat qil tarzida ham talqin qilinishi mumkin.

O‘zaro ta‘sirning yana bir turi o‘qituvchi hamda o‘quvchi *hamkorligidan* iborat bo‘lib, u tolerantlik tushunchalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan faoliyat maqsadi va rejasini birgalikda belgilash, har bir o‘quvchining imkoniyatidan kelib chiqqan holda o‘zlashtiriladigan o‘quv vositalarini o‘qituvchi tomonidan adolatli taqsimlashdan iboratdir.

O‘tmishda faylasuflar “Uch narsadan saqlanish lozim: jahl, hasad va nafratdan” deb ta‘kidlashgan. Mazkur hikmatga tayangan holda o‘quvchilarda tolerantlikni shakllantirishning asosiy yo‘nalishlarini ko‘rsatib o‘tishga harakat qilamiz:

- oila, maktab va atrofdagi tengdoshlari bilan muloqotda tolerantlik nuqtai nazarida turib o‘quvchilarda tolerantlikka oid eng zarur tushunchalarni shakllantirishni ta‘minlaydigan ijtimoiy-pedagogik muhitni yaratish lozim. Bu jarayonda o‘qituvchilar, ota-onalar, maktab jamoatchiligi, mahalla faollari ishtirok etishlari kerak;

- ta‘limning istiqboldagi etnik hamda milliy masalalarga ijobiy yondashuvini targ‘ib etib, islomparastlik, shovinizm, ekstremizm, millatparastlikning har qanday ko‘rinishlariga qarshi kurash tuyg‘usini tarkib toptirishga xizmat qiladigan o‘quv materiallariga keng o‘rin ajratish lozim. Bunga o‘quvchilar jamoasida ijobiy muhit yaratish, ular diqqatini dinlar va millatlar o‘rtasidagi umumiyliklarga jalb etish orqali erishiladi;

- ta‘lim jarayonida ko‘p millatli davlatning yosh fuqarolariga boshqa millat vakillariga nisbatan hurmat va izzat tuyg‘usini singdirish bilan bir qatorda, ularga o‘z vaqtida madaniy, diniy va ijtimoiy jihatdan farqlanadigan dinlar, millatlar to‘g‘risidagi ma‘lumotni yetkazib turishi lozim;

- ta‘lim jarayonida diniy, etnik, madaniy, o‘zaro tushunuvchanlikning ijobiy muhitini yaratish kerak. Ushbu muhitda O‘zbekistonda yashovchi har bir o‘quvchi, dini va millatidan qat‘iy nazar o‘zini erkin, ijtimoiy-huquqiy jihatdan himoyalangan sezishi, atrofdagilar bilan ochiq muloqotga kirisha olishi kerak.

Shuni ta‘kidlash kerakki, barcha talabalarda ham tolerantlik tuyg‘usi shakllangan emas. To‘g‘rirog‘i, bu o‘rinda bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat ma‘lum millat yoki ijtimoiy guruhga mansub o‘quvchiga, balki umuman bolaga nisbatan chidamsizligi haqida so‘z ketayapti. Buning sababi – bola tabiatini tushunmaslik, sezgirlikning shakllanmaganligi va pedagogik uquvning yetishmasligidir.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, bo‘lajak o‘qituvchilarda tolerantlik tuyg‘usi va o‘quvchida tolerantlikni shakllantirishga oid pedagogik uquv - mahorati pedagogik-psixologik yo‘nalishlarda tarkib toptirilishi lozim. Shundagina ular maktabdagi o‘quvchilarda tolerantlikni shakllantirish sohasida samarali faoliyat ko‘rsata oladilar.

Bugungi kunda insoniyat geosiyosiy vaziyatni boshidan kechirayotganligi uchun ham taraqqiyot yo‘lida mavjud xavf-xatarlarni o‘z vaqtida va to‘g‘ri anglab etish zarur. Bu borada shaxsiy va jamoaviy mas‘ullikni oshirish, XXI asrda zo‘ravonlik va beqarorlikning hukm surishiga yo‘l qo‘ymaydigan jamoaviy institutlarni joriy etish hayotiy ahamiyat kasb etadi. Bizningcha, ushbu vazifani yoshlarga ochiqko‘ngillik, hurmat-izzat, hamdardlik va mehribonlik tuyg‘ularini har tomonlama singdirish, shu bilan birga yoqtirmaslik, hasad va o‘zaro kelishmovchiliklarning negizini bartaraf etishdan boshlash maqsadga muvofiqdir.

O‘quvchining o‘quv-biluv faoliyatidagi salbiy, emotsional kechinmalar hamda shaxslararo mojarolarning g‘oyaviy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ta‘lim jarayonida tolerantlik tushunchalarini shakllantirishda bugungi kunga qadar etarli darajada e‘tibor berilmagan. Shuning uchun ham yoshlar mustaqil hayotga qadam qo‘ygandan keyin jamiyatdagi shaxslararo mojarolar, asosan, ular o‘rtasida vujudga kelmoqda.

Tolerant o‘quvchini tarbiyalash uchun birinchi navbatda, uning dunyoqarashini boyitish lozim. So‘nggi yillarda siyosat, madaniyat va ta‘lim sohasida, hatto jamiyat hayotida ham “tolerantlik” tushunchasi keng miqyosda qo‘llanilmoqda.

Muntazam ravishda davom etayotgan millatlar va dinlararo etnik ziddiyatlar, jumladan, globallashib borayotgan to‘qnashuvlar o‘zaro hurmat-izzat, o‘zga qadriyatlarini qabul qilishga asoslangan shaxslararo yangicha munosabatlar madaniyatini shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Umumta’lim maktablari boshlang‘ich sinflarida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda konstitutsiya saboqlari, odobnoma, ona tili, o‘qish, tabiatshunoslik, musiqa mashg‘ulotlarida inson huquqlari, tolerantlikka oid dastlabki tushunchalarni o‘quvchilarga o‘rgatish lozim. Chunki huquqiy jihatdan yaxshi qurollangan o‘quvchi turli vaziyatlarda ham o‘zini himoya qila olishi, beqarorlikka qarshi o‘z tengdoshlarini safarbar eta olishi mumkin. Shu bilan bir qatorda o‘qituvchining xatti-harakati, huquqiy madaniyati o‘quvchilar uchun namuna vazifasini bajaradi. O‘qituvchining tolerantligi o‘quvchilarda ham xuddi shunday fazilatni shakllantirishning muhim shartidir. Shu maqsadda konstitutsiya saboqlari, odobnoma, o‘qish, musiqa, tabiatshunoslik mashg‘ulotlari hamda darsdan tashqari tarbiyaviy jarayonlar, badiiy bayram kechalari, ertaliklarda “tolerantlik epizodlari”ni o‘quvchilarga taqdim etish va ularning o‘zlari ishtirokida namoyon qilish bu sohada kutilgan samarani beradi.

U yoki bu millatga mansub bo‘lgan o‘quvchilarga shu zaminda yashayotgan barcha millat, din va madaniyat vakillari haqida ma’lumot beriladi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarda tolerantlikni rivojlantirish natijasida:

- maktab va sinf jamoasida o‘zaro hamkorlik va hamjihatlikni amalga oshiruvchi o‘quvchini tarbiyalash;

- intolerant munosabatlarga qarshi chiqadigan o‘quvchini tarbiyalash ham maqsad qilingan.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tolerantlik ko‘nikmalarini rivojlantirishdan maqsad bizningcha quyidagilardan iboratdir:

- o‘qituvchilar, ota-onalar, atrof-muhitdagi kishilar va boshqalarning fikrlari, mulohazalari va qarashlariga, ishonchlariga nisbatan bardoshli bo‘lishga odatlantirish;

- tolerantlik ko‘nikmalarini bir qadar egallagan o‘quvchilarda kommunikativ, ya’ni muloqot madaniyati elementlarini rivojlantirish;

- boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tabiat, jamiyat a’zolari hamda atrofmuhitga nisbatan tajovuzkorlikka qarshi kurashish ruhida tarbiyalash.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ta’lim-tarbiya orqali kechirimlilik, hamjihatlik, konsensus o‘rnatish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali ularda tolerantlikning dastlabki ko‘rinishlarini sekin-astalik bilan shakllantirish mumkin bo‘ladi. Kichik maktab o‘quvchilarida ta’limning dastlabki davridanoq o‘z sinfdoshlari bilan do‘stona munosabatda bo‘lishlarini ta’minlash, bir biri bilan ko‘proq suhbat qurish, fikr almashish imkoniyatini yaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Abdullaeva Q.A., Safarova R.G‘. va boshq. Boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasi. Boshlang‘ich ta’lim. 1998. №6. 12–18–b.
2. Bag‘rikenglik tamoyillari Deklaratsiyasi: YUNESKO bosh konferensiyasining 28 sessiyasida qabul qilingan (1995 y. 16 noyabr, Parij)//Nashr uchun mas’ullar: A.Saidov, K.Jo‘raev.–T.: YUNESKO, 1999. –15 b.
3. Burxanova G. O‘quvchilar siyosiy madaniyati va tolerantlik: “Milliy istiqloq g‘oyasi: mil-latlararo totuvlik va dinlararo bag‘rikenglikni o‘quvchi va talaba o‘quvchilar dunyoqarashini shakllantirishdagi roli” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 2006 yil 26–27 may. – Samarqand, 2006.
4. Jabborov Sh. Millatimiz bag‘rikengligi ko‘zgusi.//Xalq so‘zi. 2006. 9 avgust.
5. Jaloliddin Rumi. Ma’naviy–masnaviy: Kulliyot. J.1. K.1//Tarjimon sharhi bilan://Tarjimon A. Mahkam. Mas’ul muharrir T.Mahmudov. –T.: Sharq, 1999. –368 b.

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

30-SENTABR

ANDIJON, 2024

6. Jo'raev N. Mustaqil O'zbekiston Respublikasining milliy-axloqiy tamoyillari.//Millatlararo hamjihatlik-barqarorlik omili. To'plam. –T.: 1999. 10–13–b.